

Vallási sajtótermékek nyelvhasználatának bemutatása interdiszciplináris megközelítés tükrében

© HARDINÉ MAGYAR Tamara

Széchenyi István Egyetem, Győr, Magyarország

tamara@sze.hu

Napjaink nyelvészeti vizsgálataiban a vallási nyelvhasználat, ezen belül az írott vallási sajtó írásainak nyelvészeti jellegű elemzése az alkalmazott nyelvészeti kutatások még kevésbé feltárt és elemzett területének számít. Pusztai Ferenc (2011) említést tesz, hogy a vallási nyelvhasználat nyelvészeti jellegű bemutatása „*kellően (és méltóan) nem tárgyalt, alig elemzett téma.*”¹

Theolingua – Teolingvisztika. A témaválasztás indoka

Crystal, David (2003:512) említi a teológiai szaknyelv a *theolingua – teolingvisztika* fogalmát; mely magában foglalja a szóban elhangzó, valamint írott papi kommunikációt, az egyes vallási elméletek és szertartások nyelvezetét, magának a liturgiának a szövegét, s nem utolsósorban a vallást művelők közléseit; melybe természetesen az írott vallási kommunikáció, a vallási sajtótermékek nyelvezete, nyelvhasználat is beletartozik.

Crystal gondolatait idézve (2003:512) a *teolingvisztika* meghatározása a következő: „*Teolingvisztika – a bibliakutatók, a teológusok és a vallásos meggyőződés elméletének és gyakorlatának egyéb művelői által használt nyelv vizsgálata.*” Mindezen túl Crystal az egyes szakmai nyelvváltozatok bemutatása során a vallással kapcsolatos mindennemű kommunikációt a „*vallásos nyelv változatai*” elnevezéssel illet (2003, 479). A *vallásos nyelv* megnyilvánulható színterei között Crystal említi az istentisztelet és az istentisztelet során elhangzó prédikációk, valamint a szertartások nyelvezetét, továbbá a hitelvi kijelentésekkel kapcsolatos, kanonikus dokumentumok nyelvhasználatát. Említi a teológusok, bibliakutatók által használt teológiai nyelvhasználatot; tehát a napi, hitélettel foglalkozó *vallásos nyelv* nem azonos a szűkebb szakmai közösség (teológusok, bibliakutatók) által használt *teológiai nyelvvel*.

Kurtán Zsuzsa nem említi a *teológiai (szak)nyelv*, *theolingua* szakkifejezést; a különféle szakmák nyelvhasználati jelenségeinek leírása során (2003:176-184) a *vallás nyelve* elnevezést használja a hitélet cselekményeinek szemléltetésére (2003:179-180). Kurtán több, eltérő műfajú (szóbeli és írott) szövegtípust helyez a *vallás nyelve* kategóriájába, többek között az *ima*, a *hálaadás*, a *liturgia*, a *szentbeszéd*ek, nem utolsósorban pedig a *szertartások* nyelvét.

¹ Pusztai Ferenc (2011) állítása egyéni konzultáción alapul.

Heltai Pál véleménye szerint a *teológiai szaknyelv* (Heltai, 2010)² elsősorban üzenetét, jelentéstartalmát tekintve eltér más szaknyelvektől, mivel „(...) *hangsúlyosan jelen van benne az értékelés motívuma,*” tehát más szakmák, tudományterületek szakmai nyelvhasználatától eltérően, üzenetében szerepet kap a szubjektív hangvétel, az értékmegjelölés, a vélemény egyértelmű megfogalmazása.

Kutatásaink bevezetése során indokoltnak tartjuk a teológiai nyelvhasználat és nem teológiai szaknyelv; ezen belül pedig a vizsgálat alá kerülő katolikus sajtóorgánumok nyelvhasználatának rétegnyelvként történő meghatározását.

Grétsy László (2002:85-99) a szociolingvisztika szegmenseit érintő tanulmányában hosszasan foglalkozik mind a *szaknyelv*, mind pedig a *csoporthely* „(...) *társadalmilag szentesített jelölésmód*” főbb jellemzőinek bemutatásával.

További kutatásainkban a *teológiai nyelvhasználat* kifejezést igyekszünk használni. Megfigyeléseinket – kiindulva az írott, a vallási sajtótermékekben, valamint szó- és fogalomtárakban található írásokból – a leírt nyelvhasználat felől végezzük el.

Megfigyeléseink két magyarországi katolikus sajtótermék, az *Új Ember* című, heti rendszerességgel megjelenő, populáris lap, illetve, 2011 óta csupán a Világhálón elérhető rétegtársadalomhoz szóló, időszaki folyóirat, a *Mérleg – Lapok és Könyvek Szemléje* egy-egy cikkének pragmatikai (kisebb mértékben lexiko-szemantikai, stilisztikai) elemzésén alapulnak.

Politikai nyelvhasználat az egyházi újságírásban

A társadalmat érintő események bemutatása, szemléltetése, értékelése alól a(z) – elsősorban – teológiai témák felé irányuló hetilapok, illetve szakfolyóiratok feladata is lehet. Nem értünk egyet Szabó és Szűcs azon kijelentésével, mely szerint „*a politika elsősorban (nyelvi) küzdőtér (...)*”. A vallási lapokban fellelhető politikai írások célja nem feltétlenül a *küzdelem*, a másik (politikai tábor vagy politikus) legyőzése, hanem a megegyezés, az ellentétek és ellenségeskedés felszámolása³.

Konkrét vizsgálatainkat a két lap egy-egy politikai jellegű írásának nyelvhasználati bemutatására irányítjuk. Az egyes írások célkitűzésének, körülményeinek, témájának szemléltetésén túl a beszélő és a hallgató viszonyát, a meggyőzés és a kérés, valamint az ígéret eszközeit is szemléltetjük.

Új Ember: Negyven éves a „Pacem in terris”. XXIII. János pápa békekiáltása

Az egyházi diplomácia és annak nyelvhasználata

A hetilap az 1962. október 25-én elhangzott eredetileg olasz nyelvű békefelhívásból közöl magyar nyelvű részleteket, valamint a békekiáltás, a szóban elhangzott politikai nyelvhasználat egy elemét mutatja be teológiai, politikai megközelítésből.

² Heltai Pál egyéni útmutatása, saját jegyzet (2010)

³ XXIII. János felhívása az *Új Ember* 2003. április 6-i számában; egy ismert és becsült személy méltatása (vallási lapban megjelent nekrológ, például Fejtő Ferenc temetésének említése a *Mérleg* című lap 2008/1-2 számában)

XXIII. János pápa 1962 októberében a széles nyilvánosság előtt elmondott beszédét eredendően a két akkori nagyhatalom vezetőjéhez, valójában a szélesebb nyilvánossághoz intézte. A pápai beszéd rövidege, tömörsége komolyságot, valamint a háborús helyzetből adódó veszélyt érzékeltet.

A pápai üzenet, békefelhívás jobb megértéséhez a politikai – diplomáciai szaknyelv tanulmányozásán túl érdemes az egyházi (katolikus) diplomácia főbb vonásaira is fókuszálni. Ahogy Mihalovics egy konferencián elhangzott előadásában (2008) írja: « *Le Saint Siège dispose d'une puissance morale et spirituelle (...), et non géopolitique (...). L'activité diplomatique du Saint-Siège (...) veut défendre des causes justes (...)* » – a szerző egy másik tanulmányában (2010, 311-341) már említett 'défendre' – megvéd ige, diplomáciai „kulcsszó” ismételten megjelenik – « (...) *indépendentes de toute nationalité ou religion* ».

A világi diplomáciától eltérően a katolikus egyház, pontosabban a Szentszék által képviselt diplomácia célja Pintér nyomán (2011) „*az ember szolgálata.*”

Pragmatikai tárgyú megfigyelések

A *Pacem in terris – Béke!, Béke!* egyházfői beszéd első két megnyilatkozása az egyetlen „*Béke!*” szóból álló – hiányos mondat, elliptikus beszédaktus. Hiányossága, rövidege ellenére az egymás után kétszer elhangzott beszédaktus illokúciós célja a béke megteremtése iránti törekvés – a beszélő (*locuteur*) a hallgatóságot, az üzenet címzettjeit – az amerikai, illetve az orosz államfőt, a kubai válság szereplőit, valójában az akkori világ minden jó szándékú hívő, illetve nem hívő emberét – igyekszik rávenni egy cselekvés megtételére, a címben is szereplő béke megteremtésére. Az ismételt beszédcselekmény hiányossága dacára állítható, hogy e beszédett illokúciós ereje nyomatékos kérés, utasítás, a beszédcselekményben látható illokúciós erő-indikátor – performatív ige, a kérést kifejező szó, illetve mondatszerkezet – nincs, az utasítás, parancs, könyörgés (erő) indikátora a megfelelő hangsúly, írott szövegben a felkiáltást kifejező írásjel alkalmazása. A kubai válság apropóján írt egyházfői üzenet direktív beszédaktusainak illokúciós célja nem a *tiltás*, hanem a *kérés* valami megtételére.

XXIII. János békeüzenete három összetett mondattal – összetett, szószerkezetekkel terhelt beszédcselekménnyel – folytatódik. Mindhárom beszédett direktívum, illokúciós céljuk minden esetben a kérés, utasítás, valamely cselekmény megtételének sürgetése, parancs.

„*Kérve kérjük (...) a kormányon lévőket* – a kormányon lévők megszólítás alatt a beszélő a két nagyhatalom akkori vezetőjét érti közvetett módon – *hogy ne maradjanak érzéketlenek az emberiség eme kiáltása iránt!*”

A beszédaktus a nyomatékosított *kérve kérjük* kérést, könyörgést performatív igealakokkal kerül bevezetésre, a beszédcselekményben szereplő, többes szám első személyben használt *kérjük* ige a direktívum – kérés, utasítás – illokúciós erő-indikátora. A *kérve kér* igék jelentéstartalmában a kérés, könyörgés, esedezés tapasztalható. A békeüzenetben olvasható többes számú igealak, a *pluralis maiestaticus* – egyházfői, uralkodói többség e használata az egyházfők, vallási vezetők írott és szóbeli megnyilatkozásaiban ismert és elfogadott kommunikációs eszköz.

„*Tegyenek meg mindent (...), hogy megmentsék a békét, így a világ javára elkerülik egy olyan háború borzalmait* – magyarázat, argumentáció, a direktív

beszédcselekmény következményeinek megállapítása – *amelynek senki nem láthatja előre rettenetes következményeit*” – az argumentáció folytatása.

A beszédcselekmény illokúciós erő-indikátorát a *megtesz* ige többes szám, második személyű felszólító módban jeleníti meg. A beszédaktus propozicionális tartalom-indikátora a *megment* ige többes szám harmadik személyű, felszólító alakban felvonultatott alakja. „(...) *hogyan megmentésük a békét*”.

A beszédaktus egy argumentációval, a direktívum magyarázatával folytatódik, az „(...) *a világ javára elkerülnek egy (...) háború borzalmait*.” Argumentáció, amely a direktívum szükségességét magyarázza, egyúttal a *„tegyenek meg mindent”* utasítás, parancs élességét hivatott tompítani.

E vizsgált beszédcselekmény összetett, kettősségében tartalmaz egy utasítást, nyomatékosított kérést kifejező direktív, valamint egy, a magyarázattal kifejezett bemutató, deklaratív beszédet.

„Tartsanak ki tehát a tárgyalásban – direktívum, mivelhogy ennek a tisztességes és nyitott beállítottságnak hatalmas tanúságtevő értéke van minden egyes ember lelkiismerete, valamint a történelem színe előtt” – argumentáció.

Ez esetben is összetett, kettős beszédaktusról van szó, a direktívumot egy bemutatás, magyarázat, valamely tény hangsúlyozása követi, illetve egészíti ki. Az argumentáció használata ez esetben is a *tartsanak ki* (elváló igekötővel kifejezett) parancs kiegészítésére, tompítására szolgál.

A békeüzenet elemzésének összegzése

XXIII. János békeüzenete rövidege dacára a perszonális deixis megfelelő értelmezésére, a direktív beszédaktusok megfigyelésére, a direktívumok más beszédettekkel való kapcsolatára, az egyes beszédcselekményekben tapasztalható kettősségek vizsgálatára hívja fel a figyelmet.

Egy nekrológ vizsgálata

A halotti beszéd a politikai nyelvhasználat szegmense

A Mérleg – Lapok és könyvek szemléje című folyóirat 2008/1-2 számában Boór János. emékezik Fejtő Ferencre, illetve az ő gyászteretására.

A halotti beszéd, búcsúztató – idegen eredetű elnevezéssel élve – nekrológ a szomorú aktualitás révén a politikai, egyházipolitikai, diplomáciai szakmai nyelvhasználatnak nem gyakori vizsgálati területe; a gyászbeszéd – szemantikai, stilisztikai, pragmatikai tárgyú – elemzése a méltóság, valamint a megnyugvás miatt is fontos kutatási terület lehet.

A nekrológ vizsgálatát azon tény is bonyolítja, hogy bár a halotti búcsúztatók egy konkrét megnevezett elhunyt személyre irányulnak, bár létezik a “kommunikációs csatorna”, a beszélő többször megszólítja az elhunytat, a kommunikáció mégis egyirányú, melynek címzettje leginkább a hallgatóság.

A gyászbeszéd megfogalmazása során a búcsúztatók különböző terminológiai, stilisztikai eszközöket használnak; valamennyi búcsúztató megnyilvánulását az érzelmi túlfűtöttség, a hiányos mondatszerkesztés, a szónoki beszédekre, valamint a

politikai szövegekben gyakran alkalmazott, a figyelemfelkeltésre, érzelmi kiemelésre használt kérdő mondatok, a hiányos mondatok, a felkiáltások viszonylagosan nagy száma, a felsorolás, fokozás. Mindezen túl szinte mindegyik búcsúztató szereplő beszéde pragmatikai szempontok szerint is vizsgálható. Esetünkben két búcsúztató, a pályatárs Méray Tibor, valamint egy női politikus, Gurmai Zita beszédéből mutatunk be részleteket.

Méray Tibor író, pályatárs, kortárs búcsúztatójának jellemzői

Méray a megholt Fejtő Ferenchez/nek írt búcsúztatója az elhunythoz intézett – *Drága Ferim!* – megszólítással, felszólítással kezdődik. A szeretetteljes, bizalmas megszólítás a beszélő hallgatóhoz – az elhunythoz – érzett tiszteletét, megbecsülését, illetve a beszélő – a búcsúztató – és a hallgató – az elhunyt Fejtő Ferenc (*Feri*) közt lévő kollegiális, egyben baráti kapcsolatot, a közös szakmai érdeklődést, lelki rokonságot, valamint szellemi egyenrangúságot tükrözi.

Méray a nekrológot a *Nem volt szép tőled!* felkiáltással, expresszív beszédcselekménnyel folytatja. A hiányos mondattal megjelenített kifejező, viselkedő beszéd tett az elhunyt felé tett szemrehányás, amely valójában a beszélő aggodalmát, sajnálatát, gyászát mutatja. Mindezen túl a *Nem volt szép tőled!* expresszív beszéd tett, szemrehányás, valójában aggodalom a hallgató és a beszélő – az elhunyt Fejtő Ferenc és az őt búcsúztató, élő Méray Tibor – közti barátságot, egyenlőségen alapuló kapcsolatot fejezi ki. A bizalmas megszólítás e formáját a többi búcsúztató nem használja. Méray a halott búcsúztatását az alábbi terjengős ítélező beszédaktussal folytatja:

„Láthattam és tanúsíthatom: a franciáknak Te voltál Magyarország, (...) a magad utánozhatatlan közvetlenségében, türelmében, tudásában és szelíd rendíthetetlenségében (...) egy szál egyedül Te voltál a valódi, szellemi Magyarország nagykövete (...)”

A beszédcselekmény összetett, kettős konstatívum, megállapítás, a beszélő – Méray – a beszédcselekményben szereplő halott Fejtőt valamilyennek tekinti, az ismétlés célja a nyomatékosítás, az érzelmi ráhangolás. Szathmári elgondolásában (2010, 46-47, 2010, 69) „(...) a felsorolás funkciója (...) a tartalmi erősítés.” Szathmári (az ismétlés és a felsorolás stíluseszközeinek bemutatásával) rámutat az érzelmek fontosságára, összetettségére, a vizsgált nekrológban a kétszer is elhangzó *Te voltál (...) Magyarország* megállapítás, értékelés a beszélőben feltörő érzelmek – gyász, együttérzés, tisztelet, csodálat, hála – bonyolultságát, gazdagságát, valamint a nekrológban méltatásra kerülő elhunyt személyiségének pozitív vonásait igyekszik kiemelni.

Majd hiányos mondatok, főnevekből és jelzős szószerkezetekből álló elliptikus beszédaktusok pusztán felsorolása következik, mindennek feladata Szathmári (2010: 47) szerint a tartalmi erősítés, a benyomások komplexitásának szemléltetése. A nekrológ tragikus oldalát az érzelmek összetettségének nyomatékosabbá váló tétele fejezi ki.

„(...) Rossz esés. Combnyaktörés. Elhibázott műtét. Másodikra van szükség. Fájdalmak, szenvedés. És a kórházból megszólal a telefonban a hangod: „«Otthon történt valami azóta?»”

Az egy szóból álló hiányos mondatok, a főnevek és jelzős szerkezetek (az elliptikus beszédaktusok) tényként történő felsorolása tömörségük, ridegségük folytán méltó módon fejezik ki a nekrológ feladatát, a szomorúság gyász és a sajnálat érzésének felkeltését, az élet tragikus oldalát, valamint az elhunyt (általában az ember) szenvedését.

Az idézőjelen belül található, az elhunyt tulajdonított „*Otthon történt valami azóta?*” kérdés, direktívum. A perszonális deixis – *te, ő, én* – az elhunyt méltatásában, jellemzésében egyaránt szerepet játszanak.

„*Te örökké élni fogsz (ígéret), elmentél és mégis itt vagy (itt – a helyre uraló deixis). Örökké élni fogsz, Feri.*”

Az *élni fogsz* jövő idővel megjelenített alakok valójában ígéretet, az elhunyt iránti elköteleződést fejezik ki. A jövő idő útján megjelenített kommisszív-promisszív beszédett ismétlése nem véletlenszerű, a beszélő mindezt az örökös létre tett ígéret megtételével – melynek valóságos jelentése nem az elhunyt életének folytatása, hanem emlékének az itt maradtakban való megőrzése (a beszédaktus ígéretként valójában a következőt jelenti: *Mi soha nem fogunk Téged elfelejteni*) – nyomatékosítja. Az érzelmi hatás fokozódását az ismételt *örökké élni fogsz* beszédcselekmény, ígéret után helyet foglaló *Feri!* Megszólítás, továbbá (...) *örökké élni fogsz Feri!* jövő idő útján kifejezett ígéret is megjeleníti.

Gurmai Zita politikusnő, képviselő asszony temetési beszéde

Gurmai Zita búcsúztatója Mérayétól számos ponton eltér, a búcsúztató – az elhunynál lévén sokkal fiatalabb, nő, nem pályatárs, – nem használ Méray nekrológjához hasonlatos bizalmaskodó, baráti, egyben szeretetteljes hangvételt, az elhunyról egyes szám, harmadik személyben, tehát az írói szakmán és a baráti körön kívülről, de tiszteletteljes hangon beszél.

Gurmai meglehetősen hosszú lére eresztett búcsúztatója beszédcselekmények összesen öt kérdést tesz fel szónoklatában. A Gurmai által feltett szónoki kérdések zömében többszörösen terhelt, összetett mondatokból állnak. A kérdések végén lévő írásjel nem minden esetben kérdőjel, hanem esetenként pont, viszont mind a *vajon* vagy a *mivel* kérdőszó alkalmazása, a mondat szórendje, illetve a mondat tartalmi jellege az adott beszédettet a kérdésekkel kifejezhető direktívumok körébe sorolja. A kérdések mint a direktív beszédettek egy fajtája – *Tudni akarom, Mondd meg, Szeretném ismerni*, a hallgatóságot egy cselekvés, válaszlépés megtételére sarkallják. Másfelől a kérdésfeltevés – melyre természetesen a szónoki beszéd jellegéből adódóan nem várható feltétlenül válasz – a diplomáciai, politikai szaknyelv egyik jellemző, stilisztikai eszköze, a figyelemfelhívás, az érzelmi kifejezés egyik lehetséges módja.

„*Mivel magyarázható mindez, ha Isten egyszerre jó és mindenható, ahogy megmutatkozott a zsidóknak s ahogy a keresztények is hisznek ebben.* (sic! – írásjel pont – a szerző kiegészítése.)”

A beszédett indirekt kérdésfeltétel, direktívum, a felszólítást tükröző lehetséges performatív ige – *akarom, szeretném (tudni)* – illetve felszólítás – *mondják meg, mivel magyarázható, hogy...* a kérdésből hiányzik.

A beszédaktusban szereplő *jó és mindenható* szókapcsolat (kollokáció), két jelző együttes megjelenítése nem a szerző e beszédéhez fűzhető, Gurmai itt ismert

teológiai fogalmakat, Istennek tulajdonított jelzőket idéz, beszédében a két jelzőnek rokoni, szinte azonos jelentéstartalmat akar megjeleníteni (ezt a *rossz* melléknév a *mindenható* szó ellentétéként való ábrázolása is igazolja).

„Igaz volt a Szép Szó körével együtt (...), igaz volt (...), amikor a Rajk-per hazug voltát bizonyította (...), igaz volt, hogy nem szegte kedvét (...) más értelmiségiek hitetlenkedése (...).”

Gurmai beszédében mindezen túl a stilisztikai eszközöknek tartott szóismétlés, valamint az ellentétpárok megjelenítésének számos példájával igyekszik élni. Mind a szóismétlés, mind az antonímapárok felvonultatása az érzelmi töltet biztosítását, a mondanivaló tartalmának erősítését, esetleges gondolatébresztést kíván szolgálni.

A politikus a búcsúztató legvégén egyetlenegyszer kerít sort az elhunyt Fejtő Ferenc konkrét megszólítására, kilép a hivatalos hangvétellő, az elhunytól harmadik személyben beszélő búcsúztató keretből.

Az *Isten veled, Te* (perszonális deixis) *pedig legyél velünk, Század Utasa!* direktívum halotti búcsúztatók szokásosnak vélhető záró gondolata, elköszönés az elhunyttól.

A politikai nyelvhasználat egy szegmensnek, a nekrológ jelentőségének összegzése

A nekrológ, a politikai nyelvhasználat, esetünkben a vallási sajtóban megjelenő politikai (szak)nyelv egy kevésbé ismert, de elemzésre, feldolgozásra váró területe. Megfigyeléseink két, az elhunyt életében különböző szerepet játszó búcsúztató eltérő hangvétellő és stílusú beszédének pragmatikai, lexiko-szemantikai, illetve stilisztikai megfigyeléseire irányultak. Míg a pályatárs Méray Tibor beszéde főként az elliptikus beszédaktusok gyakorisága, az ítélező és bemutató beszédtek jelenléte alapján elemezhető, Gurmai Zita búcsúztatójában viszont különösen a lexiko-szemantikai jellegű, az ellentétpárokra továbbá a jelentésárnyalatokra vonatkozó lexikai egységek igényelnek megfigyelést.

Záró gondolatok. Befejezés

A vallási sajtó – igaz főként a meggyőzés, valamint a hit, a teológiai gondolkodás szempontjából fontosnak vélt, pozitív értékek közvetítésének célzatával – tartalmaz nyelvhasználati szempontból is elemzést igénylő politikai tárgyú üzeneteket. Az egyházpolitikai diplomáciai nyelvhasználat szóban elhangzó és írott megnyilvánulásai – a vallás jellegéből adódóan – nem nyelvi küzdőtérnek, inkább a problémamegoldás egy lehetőségének tekinthetők. Több – lexiko-szemantikai, szintagmatikai és pragmatikai, valamint stilisztikai jellegű – elemzésük a teológia részterületeinek (dogmatika, morális teológia) ismeretével a szak- és rétegnyelvi kutatások eredményeit gazdagíthatja.

Források

- Negyven éves a *Pacem in terris* In: *Új Ember* 2006. április 6.
<http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2003.04.06/0101.html> [2011.07.10.]
BOÓR JÁNOS et alii (2008): IN memoriam. Végső búcsú Fejtő Ferenctől (1909. augusztus 31. – 2008. június 2.) *Mérleg – Lapok és Könyvek szemléje*, (1-2), 215-228.

Felhasznált irodalom

- CRYSTAL, David (2003). *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
GRÉTSY László (2002). A szaknyelvek és a csoportnyelvek jelentősége napjainkban. In Kiss Gábor (szerk.): *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény* (pp. 85-99). Budapest: Tinta.
KURTÁN Zsuzsa (2003). Szakmai nyelvhasználat. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
MIHALOVICS Árpád (2010). Diplomácia és nyelvhasználat. In Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció* (pp. 311-342). Miskolc; Budapest: Miskolci Egyetemi Kiadó; Tinta.
SZABÓ Márton – SZŰCS Zoltán Gábor (2010). A politikatudomány nyelve. In Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció* (pp. 311-342). Miskolc; Budapest: Miskolci Egyetemi Kiadó; Tinta.
SZATHMÁRI István (2010). *Stílus eszközök és alakzatok kislexikona. Az ékesszólás kiskönyvtára*. Budapest: Tinta.

Internetes hivatkozás

- A *Mérleg története. Kronológia*. <http://www.merleg-digest.eu/a-merleg-tortenete-1965-tol/>
Letöltve: 2013. november 10.
Az *Új Ember története*. <http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2003.08.10/0802.html> Letöltve:
2013. november 10.
Új Ember: Egyetemes értékekért. Beszélgetés Pintér Gáborral, a manilai apostoli nunciatúra első tanácsosával.
http://ujember.hu/index.php?option=com_k2&view=item&id=7838:egyetemes-ertekekert
Letöltve: 2013. november 10.

Hivatkozás konferencia-előadásra

- MIHALOVICS Árpád (2008). Les actes de langage directifs d'un discours diplomatique. Colloque international – Cluj, le 26 septembre 2008. Elhangzott Kolozsváron, 2008. szeptember 26-án